

Brigita Speičytė

Vilniaus universitetas

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius

Recenzuojama:

Kristijono Donelaičio reikšmės

Straipsnių rinkinys,

sudarė Mikas Vaicekuskas

Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
2016, 547 p., ISBN 978-609-425-176-4

Kad ir kaip nevienaprasmiškai vertintume sukakčių minėjimus kaip kultūrinio gyvenimo formą, tai yra gera proga pasitikrinti savo kultūros centrų, pavyzdžiui, literatūros klasikų kūrybos, būklę. Pasitikrinti, kiek toks centras yra archajiškas, patvirtinamas ritualine reikšmių ir gestų kartote, žadinantis pagarbą ir saugojimo pastangas, kiek modernus – kritikos ir plėtimosi židinys, „kuris ir pats kinta istorijoje, į save absorbuodamas jo išbandymų praktinę patirtį“¹. O kiek jis tampa – bent trumpam – postmoderniu skirtingų reikšmių apytakų jungikliu, „komunikacijos atšviežinimo be išankstinių krypties nuorodų“ tašku². Į tokią trinarę struktūrą Vytauto Kavolio suglaustas kultūros reikšmių apytakos modelis yra ne tiek chronologinio, o veikiau „konsteliacinio“ pobūdžio: nėra neįmanoma, o gal kultūros dinamikos požiūriu ir geistina, kad tas pats klasikos tekstas būtų skaitomas skirtingose kultūros sferose ir archajiniu, ir modernistiniu būdu, o dar kitoje veiktų kaip postmodernus „jungiklis“. 2014-aisiais pažymėta Kristijono Donelaičio 300 metų gimimo sukaktis, sutelkusi įvairiopus kultūrinės bendruomenės iniciatyvas, davė progų Donelaitį ir pagerbti, ir kritiškai apsvarstyti, ir jo reikšmes atšviežinti (klausimas, liekantis už šio rašinio ribų – kiek ir kaip tomis progomis pasinaudota). Šiuo atveju svarbu, kad buvo patikrintas ir mokslinės bendruomenės pulsas: iš laiko perspektyvos matyti, jog jubiliejinius metus gaubia 2013–2016 m. sutirštėjusi Donelaičiui skirtų mokslinių publikacijų sanaupa³.

1 Kavolis 1995, 29.

2 Kavolis 1995, 32.

3 Šeši 2013–2014 m. pasirodę proginiai straipsnių rinkiniai, teminiai mokslo žurnalų numeriai nurodyti „Pratarmėje“ (p. 9–10);

nauji monografiniai tyrimai: Dalia Dilytė, *Kristijono Donelaičio pasakėčios*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014; Vaidas Šeferis, *Kristijono Donelaičio Metų rišlumas*, Vilnius: Lietuvių lite-

Viena šių sukurtvinių iniciatyvų – mokslinių straipsnių rinkinys *Kristijono Donelaičio reikšmės*, kurį sudaro visų pirma išplėtoti pranešimai, skaityti Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto surengtoje to paties pavadinimo mokslinėje konferencijoje. Leidinys sulaukė Dalios Dilytės išvalgios ir kritiškos recenzijos, iškėlusios ne vieną šio leidinio mokslinių darbų probleminių aspektą⁴. Atsižvelgdama į išsakytus vertinimus, šiame rašinyje bandysiu pažvelgti į straipsnių rinkinį kaip į dabartinės Donelaičio mokslinės recepcijos faktą, leidžiantį spręsti apie akademinėje sferoje atveriamas Donelaičio reikšmių apytakas.

Straipsnių rinkinio sudarytojas Mikas Vaicekuskas „Pratarmėje“ (p. 9–12) skaitytojus išpėja: leidinyje „pristatoma itin marga Donelaičio tyrimų problematika“ (p. 11). Dilytė recenzijoje šią – šiaip jau žanrui būdingą – teminę ir metodologinę įvairovę („svietelį margą“, anot Donelaičio) įvertino radikaliai: „[T]oji viena kitą užgožiančių temų, tyrimo metodų, nevienodos straipsnių kokybės maišalynė – tarytum koks sąvartynas – skaitytojui palieka pilkos dėmės ar geriausiu atveju išblukusio vaizdo išpūdį. Būtent toks išpūdis susidaro, kai perskaitai knygą nuo pradžios iki galo. Gal ateityje derėtų atsisakyti tokio pobūdžio rinkinių?“⁵. Sunku nematyti leidinyje žanro devalvacijos pėdsakų – visų pirma griežtesnės atrankos trūkumo, visumos mokslinio redagavimo. Net jei *pokonferenciniai* straipsnių rinkiniai skirti reprezentuoti neišvengiamai nevienalytę sinchroninę tyrimų panoramą ir kaip tik dėl to paprastai skaitomi ne ištiesai, o atrankiniu būdu, tačiau tai neatpalaiduoja nuo būtinybės įvertinti, kiek vienas ar kitas tekstas yra reprezentatyvus. Vis dėlto nors rinkinio sudarymo principai nėra detalizuoti, sudarytojas „Pratarmėje“ nurodo, kad rinkinyje skelbiama kiek mažiau nei du trečdaliai konferencijos dalyvių darbų (20 straipsnių iš 33 pranešimų), o trys straipsniai (Almos Lapinskienės, Nerijos Putinaitės ir Dainiaus Razausko) pateikti kaip tik šiam leidiniui. Galima spėlioti, kiek sudarytojas rutiniškai sudėjo į rinkinį, kas ką davė, ir kiek projektavo jo turinį; kad ir kaip būtų buvę, galėjo tai daryti aktyviau. Šia proga verta tarstelėti, kad juo labiau blėsta pačios mokslinės bendruomenės savidisciplina, tuo aktyviau tą bendruomenę imasi disciplinuoti mokslo biurokratija.

Kadangi jau buvo nurodytas straipsnių rinkiniui būdingas vientisesnio objekto trūkumas⁶, šį leidinį dera vertinti kaip postmodernų reikšmių sandūrų tinklą be

ratūros ir tautosakos institutas, 2014; Domas Kaunas, *Kristijono Donelaičio atminties paveldas*, Vilnius: Akademine leidyba, 2016; pradėta naujų raštų leidyba: Kristijonas Donelaitis, *Raštai 1. Metai*. Dokumentinis ir kritinis leidimas, sudarė Mikas Vaicekuskas; dokumentinį tekstą parengė Mikas Vaicekuskas; kritinį tekstą parengė Daiva Krištopaitienė ir Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2015; minėtina kontekstinė šaltinių publikacija: *Kristijono Donelaičio laikų liuteronų giesmių antologija*, sudarė Guido Michelini ir Darius Pet-

kūnas, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014.

⁴ Dilytė 2016, 161–166.

⁵ Dilytė 2016, 162.

⁶ „O straipsnių rinkiniai geri išeina tada, kai parašyti vieno autoriaus, arba tuomet, kai skirtingi autoriai mato ir įvairiais aspektais tiria tą patį objektą. Šiame rinkinyje to nėra. Objektų čia daug“ (Dilytė 2016, 162). Recenzentė atkreipė dėmesį, kad Donelaičio kūrybai rinkinyje skirti tik 4 straipsniai, be to, dėmesio nesulaukė Donelaičio pasakėčios, svarstoma vien poema *Metai*.

bendros krypties. Tokią neįcentruotą rinkinio perspektyvą atsveria kiti du Lietuvių literatūros ir tautosakos institute 2014 m. publikuoti reikšmingi donelaitianos darbai, su kuriais straipsnių rinkinys susietas apipavidalinimu (tarsi trečiasis tomas): tai Dilytės monografija *Kristijono Donelaičio pasakėčios* ir Vaido Šeferio monografija *Kristijono Donelaičio Metų rišlumas*. Taigi šalia kryptingai donelaitianą atnaujinančių darbų straipsnių rinkinys iškyla kaip improvizacinės reikšmių žaismės vieta. Tokiu atveju keltinas klausimas, kiek tos reikšmių sandūros gyvybingos, kiek skirtingos rinkinio reikšmės atšviežina vienos kitas, o gal pradangina bendrame triukšme.

Teminiu požiūriu leidinio autorių svarstomos Donelaičio reikšmės yra plačiai pasklidusios: išskaitomos iš klasiko kūrybos (literatūrinių ir kalbinių jos ypatybių), asmenybės ir laikysenos kultūros kontekste, to konteksto specifikos bei plačiai suvokiamos tekstų recepcijos (vertimų, mokyklinės edukacijos, paveldo įamžinimo būdų ir kt.). Kaip galima tikėtis, žinant šiuolaikines humanitarinių tyrimų tendencijas, daugiausia dėmesio tenka recepcijos klausimams. Akistata su klasiko kūryba, didėjęs aiškinamajam tekstų sluoksniui ir mažėjęs naujų archyvinių atradimų tikimybei, regisi, reikalauja vis daugiau intelektualių – ir anaipol neproginių – pastangų. Svarbu, kad čia jų esama, ir esmingų. Nepriklausomybės metais Donelaičio kūrybos tyrimuose galima išskirti kelis posūkio taškus, reikšmingus darbus, kurių vertinimai ir įžvalgos yra nebeapeinami: jiems priklausytų 1989 m. Donelaičio 275-ųjų gimimo metinių sukakties proga surengtoje mokslinėje konferencijoje Alekso Girdenio pristatytas Donelaičio hegzometro tyrimas⁷ ir 2005 m. Dilytės monografija *Kristijonas Donelaitis ir Antika*. Dabartinio jubiliejaus laiko pjūvyje toks „posūkinis“ darbas yra Šeferio *Metų* rišlumo – komponavimo tvarkos – tyrimas, išėjęs, kaip minėta, atskira monografija, o jo pagrindiniai rezultatai pristatyti konferencijoje ir šiame straipsnių rinkinyje („Naujas požiūris į Kristijono Donelaičio *Metų* kompoziciją“, p. 110–125)⁸.

Vaido Šeferio straipsnis – tai interpretacinės semantikos teoriniais pagrindais paremta nuodugni, nuosekli, visuminė *Metų* diskurso izotopijų analizė, kuri patikimai atskleidžia savitą Donelaičio poetinę dirbtuvę – turinio ir išraiškos planų jungtis, sudarančias autorinio stiliaus pamatą. Turinio plano požiūriu svarbi išvada, koreguojanti donelaitianoje įsitvirtinusių požiūrį į gamtos ir žemdirbystės motyvų reikšmę poemoje: „*Metus* į priekį stumia ne paralelizmas su gamta ir darbais, o dorybės ir nedorybės įtampa aksiologinėje poetinio pasaulio vertikalėje“, taigi „doroviniai konfliktai, kuriuos *Metų* pasakojimas realizuoja kartais (bet ne visada ir ne nuosekliai) pasinaudodamas gamtos arba darbo scenomis“, tačiau šiomis scenomis neįmanoma paaiškinti *Metų* „plėtojimosi principų“, jos sudaro kūrinio kompozicijos „pragmatinį foną“ (p. 117–118). Šią išvadą straipsnių rinkinyje dialogiškai atliepia metaforinė

⁷ Girdenis 1993, 60–96.

⁸ Pažymėtina, kad Dilytės monografija *Kristijono Donelaičio pasakėčios* taip pat priklauso šio laikotarpio fundamentaliems done-

laitianos tyrimams, tačiau nesusijusi su aptariamu straipsnių rinkiniu ir į šios recenzijos lauką nepatenka.

Marijaus Šidlausko („Donelaičio žodžio skalsa“, p. 19–27) išvalga, jog *Metuose* gamta netampa savarankišku estetiškos žiūros objektu: „Donelaičio žmogus nesižavi gamta, jos tarytum ‘nepastebi’. Užtat natūraliai tą gamtos grožį ‘suvirškina’ – pagal alimentarinio kodo logiką, kurią savaip patvirtina ir klasiko žodžio alkanumas“ (p. 22). Tokios išvados atstato Donelaičio poemos vertinimo pusiausvyrą, kartais išbalansuojamą retrospekcijos, kai į *Metus* projektuojami modernybės epochai būdingi pasaulėvaizdžio aspektai ir prasminiai lūkesčiai.

Metų išraiškos planas Šeferio rekonstruotas su tiriamo autoriaus, fortepijonų ir barometrų meistro, vertu *naġingumu*. Poemos komponavimo tvarka, Šeferio teigimu, pasižymi intensyvia autorine kontrole mikrokompozicijos lygmeniu – atskiruose pasakojimo epizoduose, o „kylant kompoziciniais lygmenimis aukštyn, autorinė kontrolė silpsta“ (p. 123–124). Tad *Metai* – „organiška visuma, kuri veikia augo savaime, negu buvo griežtai Donelaičio komponuojama“ (p. 124). Tokia išvada daroma nustačius, jog atskiri poemos epizodai jungiami sakytiniam diskursui būdinga improvizacine tvarka, pasakojimui plėtojantis tarsi gyvam pokalbiui, o ne pagal iš anksto numatytą planą. Mikrokompozicinį – sintagminį – *Metų* pasakojimo judrumą išlaiko rišlų pastovus paradigmatis planas – nekintama vertikaloji poetinio pasaulio sankloda, kurioje visiems reiškiniams stengiamasi priskirti aiškia vietą universaliojoje dorybės ir nedorybės skalėje (p. 124)⁹. Šeferio požiūriu, toks sintagminio ir paradigmatis plano santykis lemia estetinį kūrinio pobūdį ir projektuoja savitą adresato poziciją: *Metai* yra „griežtai nerealistinis tekstas“ (p. 120), ciklinės struktūros kūrinys, kuris skaitytinas ne linijiniu būdu, o ratu, sekant dorybės–nedorybės įtampų kartotę ir variacijas cikliniame laike. Kaip autorius sakė ir konferencijos pranešime, pradėti skaityti poemą galima nuo bet kur – tik su sąlyga, kad iš tos vietos bus apsuktas visas *Metų* ratas. Tokios išvados atveria kelią svarstymams apie sakytinio ir rašytinio pasakojimo formų sąveikas – ir bendrame teoriniame lygmenyje, ir toliau aiškinantis Donelaičio menines mįsles. Gali teikti ir naujo peno diskusijai dėl būdingų lietuvių prozos (ypač stambiosios) siužeto kūrimo polinkių (t. y. stipraus potraukio siužetą „nušauti“). Žinoma, galvojant apie straipsnių rinkinio visumą, galima kelti klausimą, ar šį straipsnį reikėjo skelbti rinkinyje, kai šalia yra publikuota monografija, tačiau Šeferio tekstas yra geras įvadas į monografinį tyrimą, specialiai parašytas autorinis jo pristatymas, galintis sudominti bei paskatinti atsiversti ir pačią knygą. Be to, nesunku matyti, kad be šio teksto rinkinys gerokai apskurstų.

Ne viename rinkinio straipsnyje Donelaičio kūryba pasitelkiama kaip epochos dokumentas ir šaltinis – atskleidžiantis Donelaičio vartotos kalbos ypatybes bendra-

9 Ir šiuo atveju Šeferio teiginius straipsnių rinkinyje atliepia ir savaip papildo Šidlausko išvalgos apie Donelaičio stiliui būdingą „išorinį lėtumą ir vidinį eiklumą“, pasakojimo detalėse, žodžio lygmeniu at-

siveriančią klasiko kalbinę žaismę, gaubiamą tvaraus aksiologinio ir ontologinio reikšmių plano; dialoginį poemos pobūdį ir jos balsų polifoniją (p. 20–25).

me lietuvių rašytinės ir sakytinės kalbos istorijos kontekste (Vilma Zubaitienė, „Kristijono Donelaičio *Metų* kalba“, p. 252–304; Rolandas Kregždys, „Kristijono Donelaičio vartojamų polonizmų integracijos ypatumai“, p. 326–342), gastronominės kultūros pobūdį (Rimvydas Laužikas, „Maisto reikšmės Kristijono Donelaičio *Metuose* XVIII a. kultūros kontekste“, p. 443–460 – naujas aspektas donelaitianoje), reliktinį mitologinio pasaulėvaizdžio sluoksnį krikščioniškoje lietuvininkų kultūroje (Dainius Razauskas, „Donelaičio Dievas“, p. 411–442). Razauskas iš kai kurių užuominų *Metuose* rekonstruoja implikuotą – kažin kiek tikslingą, kiek pačios kalbos koduojamą – Donelaičio kuriamo poetinio pasaulio ryšį su senąja lietuvių religija, jos sambūvį – anot autoriaus, organišką ir savaimingą – su krikščioniškuoju pasaulėvaizdžiu¹⁰. Nors religinio sinkretizmo apraiškos Donelaičio laikų valstietiškoje lietuvininkų kultūroje yra kultūriniu-istoriniu požiūriu tikėtinas reiškinys, vis dėlto „pagonybės“ pasmerkimo „atviru tekstu“ epizodai *Metuose* skatina deramai atsargų (nors vidinės aistros kupiną) Razausko samprotavimą. Donelaičio kūrybos atskleidžiamą potekstinę pasaulėžiūrinę taiką tarp senojo lietuvių tikėjimo ir krikščionybės Razauskas motyvuoja lietuvininkų religinę kultūrą paveikusiu pietizmu, kuris nuo Donelaičio laikų Prūsijos Lietuvoje inspiravo surinkimininkų judėjimą. Mitotyrininkas pasiremia liuteronu Jono Jurgio Gocento (1897–1974), kilusio iš Žemaitijos ir Prūsijos Lietuvos paribio, rašiniu „Surinkimininkai (lietuviai pietistai)“, turinčiu ir liudijimo vertę: lietuvininkų surinkimininkų judėjimas čia apibūdinamas ir kaip „senovės lietuvių tikybos krikščioniškoji atmaina“ (p. 429–430). Tokiu būdu Razauskas pasiūlo papildomą intrigą Prūsijos Lietuvos religinės kultūros tyrėjams, kurie imtųsi toliau plėtoti donelaitianoje svarstyta *Metų* autoriaus pasaulėžiūros sinkretiškumo klausimą¹¹.

Trys rinkinio bendradarbės iš skirtingų pozicijų svarsto Donelaičio kalbinio apsisprendimo klausimą, svarbų pirmojo lietuvių literatūros klasiko kūrybos genezės kontekstui – XVIII a. Prūsijos Lietuvos lietuvių kultūros situacijai nušviesti. Šiuose straipsniuose keliamos Donelaičio reikšmės atliepia vienos kitas, tačiau jų dialoginės sandūros būtų akivaizdesnės, straipsnius skaitant greta.

Reikšmingų apibendrinimų pateikia Ingė Lukšaitė straipsnyje „Lietuvininkai, Kristijonas Donelaitis ir Lietuvos kultūros branda“ (p. 28–46), aptarusi šio individualaus ir novatoriško Donelaičio apsisprendimo kultūrinę, socialinę ir politinę terpę Prūsijos (Mažojoje) Lietuvoje ir palyginusi ją su LDK (Didžiosios Lietuvos) situacija. Autorė pabrėžia vieną svarbiausių veiksnių – Prūsijos Lietuvoje nuo XVI a. vykusį lietuvių kalbos vartojimo institucinimą ir susiformavusią lietuviškų liuteronų bažnyčių kunigų – protointeligentijos – visuomeninę grupę, išlaikančią savo darbo tęstinumą, iškeliančią neformalius lyderius (p. 37–45). Tačiau autorė nusako ir vien institucinio konteksto palankumu ar, kaip pažymėta ankstesniuose tyrimuose, vien

10 Šis straipsnis sudaro nedidelę dalį autoriaus detalaus tyrimo, išleisto tais pačiais metais: Razauskas 2016.

11 Plg. Gineitis 1998, 70–71.

„laiko reikalavimais“¹² nepaaiškinamų individualių rašytojo apsisprendimų svarbą: tokių kaip „pasirengimas ir nuostata vertinti lietuvininkų žemdirbių bendruomenę“, pasirinkimas „kurti ir savo talento jėgą realizuoti lietuvių kalba“, vadinasi, manyti, „kad kūryba lietuvių kalba yra verta jo gyvenimo“, gebėti „kūrybiškai pasinaudoti kultūros sąveikos teikiamomis galimybėmis“ (p. 42–45).

Žavinta Sidabraitė straipsnyje „Išnykstančio pasaulio dainius“ (p. 490–505) šį apsisprendimą svarsto ne diachroninėje, o sinchroninėje perspektyvoje. Kaip ne vienas ankstesnis tyrėjas ji sieja su XVIII a. Prūsijos Lietuvos „protointeligitijos“ (anot Lukšaitės) keltomis filologinėmis idėjomis ir lituanistiniais darbais (tarp kitų – donelaičioje paprastai minima Pilypo Ruigio 1745 m. studija apie lietuvių kalbą, beje, kiek mažiau nei po šimtmečio savo „darbą atlikusia“ ir Lietuvoje kitapus Nemuno). Atskirai šį apsisprendimą Sidabraitė aiškina ir lietuvininkų kultūros išnykimo grėsmės pojūčiu („Laiko horizontalėje lietuvininkų būrų bendruomenė neturi ateities“) (p. 490–495). Nors autorė (interpretuodama vyžų ir elgetų vaizdinius *Metuose*) ypač dramatiškai pabrėžia esą Donelaičio iškeltą lietuvininkų bendruomenės „trapumą, pasmerktumą sunykti“ (p. 499; o elgetos figūrą netgi laiko „lietuvininkų būrų, namus prarandančios, išvaromos, nykstančios bendruomenės metafora“, p. 502), perspektyvi yra straipsnio mintis apie kai kurių Donelaičio meninių sprendimų socialinį provokatyvumą (p. 498), leidžiantį *Metus* matyti kaip kūrybingą atsaką į modernizacijos procesus. Būrų „vyžotumo“ akcentavimas, nepaisant Prūsijos valdžios „urdelių“, grasinančių rykštėmis šio apavo dėvėtojams (p. 497), panašiai žymi „priešsrovines“ demokratines Donelaičio kūrybos nuostatas, kaip ir XIX a. pradžios Vilniuje liberalių intelektualų sprendimas pasivadinti „nenaudėliais“. Nors autorė šioje vietoje sustoja, jos keliamų Donelaičio reikšmių atšviežinimui būtų išėję į naudą Donelaičio poemai būdingą demokratizmo raišką konservatyviais gestais sugretinti su Dalios Satkauskytės atlikta Donelaičio ir Antano Baranausko kūrybos vestimentarinio kodo analize¹³. Pažymėtina, kad straipsnyje pateiktus svarstymus Donelaičio kalbinio apsisprendimo tema Sidabraitė beveik identiška jau buvo paskelbusi kitame leidinyje, tad čia derėjo jų nekartoti, būtų pakakę bibliografinės nuorodos¹⁴. Jei autorė manė, kad Klaipėdoje išleistos knygos neskaitomos Vilniuje ir atvirkščiai, ją apsigalvoti (nepaisant to, ką rodo patirtis) turėjo paskatinti leidinio sudarytojas ir recenzentai (Sigitas Narbutas ir Manfredas Žvirgždas).

Sidabraitės ir Lukšaitės straipsniai iškelia skirtingas, netgi prieštaringas Donelaičio reikšmes: ten, kur Sidabraitė įžvelgia poeto reakciją į destruktivius modernizacijos procesus ir lietuvininkų bendruomenės išnykimo grėsmę, Lukšaitė mato lietuvių kultūros brandos ir naujo etapo riboženklį. Istorikės teigimu, Donelaičio apsisprendimas kurti pasaulietinę poeziją lietuvių kalba savo reikšme analogiškas Jono Bretkūno pasirinkimui rašyti ne prūsų, o lietuvių kalba, ir šiuo požiūriu „ne taip svarbu, ar jis rašė spaudai, ar ne“ (p. 45).

12 Gineitis 1998, 146.

14 Sidabraitė 2014, 19–25.

13 Satkauskytė 2008, 43–64.

Pastarąjį klausimą, susijusį su kalbos pasirinkimo motyvais ir literatūrine vartoseną, svarsto Liucija Citavičiūtė straipsnyje „Ar tiesa, kad Donelaitis rašė ‘tik sau’ ir neketino publikuoti savo kūrybos?“ (p. 81–99). Autorė įdėmiai – net pernelyg nevengdama visų įmanomų, taigi ir tolimų bei netiesioginių kontekstų (plg. poskyrį „Ką norėjo palikti po savęs poetas?“) – aptaria Donelaičio amžininko, Karaliaučiaus poezijos profesoriaus Georgo Christopho Pisanskio (1725–1790) Prūsijos literatūros istorijoje (*Entwurf einer preußischen Litterärsgeschichte*, visas tekstas, išverstas iš lotynų kalbos, išspausdintas 1886 m.) pateiktą žinią, jog Donelaitis parašęs 659 hegzometro eilučių kūrinį apie keturis metų laikus, kuris buvęs išverstas į vokiečių kalbą ir sulaukęs „lietuvių kalbos ir poezijos žinovų gerų įvertinimų“ (p. 92). Žinia apie neišlikusį trumpesnį *Metų* variantą, išverstą į vokiečių kalbą, savaime yra labai įdomi, tačiau tokia lakoniška, kad viena pati be kitų šaltinių (gal kada atsirasiančių?) paramos neleidžia patikimai spręsti apie Donelaičio planus spausdinti savo kūrybą ar ne ir palieka šį klausimą ant prielaidų slenksčio. Regis, daugiausia, ką leidžia teigti ši žinutė, – kad Donelaičio kūryba dar poetui gyvam esant ar dešimtmetį po jo mirties galėjo peržengti Tolminkiemio ar kaimyninių parapijų ir poeto bičiulių rato ribas, pasiekti Karaliaučiaus mokytojų publiką. Ir tai, kad „[d]etalių, matyt, jau nesužinosime“ (p. 94), taigi, pagal straipsnio autorės sugestiją, – ne viskas taip paprasta, kaip gali atrodyti iš to, ką žinome. Regis, tai svarbiausia šio straipsnio žinia, įsidėmėtina Donelaičio skaitytojams.

Recepcijos tema, galima sakyti, yra ne tik dominuojanti, bet ir šį rinkinį iš kitų panašaus pobūdžio jubiliejinių leidinių išskirianti naujų ir atnaujinamų reikšmių sanakaupa. Šią temą rinkinyje pradeda Romos Bončkutės straipsnis „Simonas Daukantas – *Metų* skaitytojas“ (p. 126–158), išplėtojantis, kaip nurodo autorė, jau anksčiau pradėtą Donelaičio poveikio Daukantui tyrimą¹⁵. Kai kuriais atvejais ta plėtotė kiek perteklinė, pavyzdžiui, išsiskleidžianti į platų įvadinį ekskursą apie Ignacijų Onacevičių, palyginusį kelionę į Karaliaučius su argonautų žygiu, o skyrelis „Idilės šešėlyje“ (p. 136–142), kuriame svarstomi *Metų* žanro klausimai nepaminint Dilytės monografijos *Kristijonas Donelaitis ir Antika* netgi polemniais tikslais, moksliniu požiūriu yra abejotinas. Tačiau novatoriška yra ta tyrimo dalis, kurioje remdamasi netyrinėtu dokumentu – Daukanto susidarytu Donelaičio *Metuose* vartojamų žodžių sąrašu – autorė atskleidžia ir argumentuoja šios poemos poveikį Daukanto lietuvių kultūros istorijai *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (1845): „Daukanto *Būdas*, inspiruotas Donelaičio kūrinio, daugelyje vietų nuskamba kaip išplėstinė *Metų* interpretacija“ (p. 136). Autorė, nors gana painiai naudodamasi Umberto Eco teorinėmis idėjomis, svarsto *Metų* implikuoto skaitytojo ir Daukanto, kaip realaus skaitytojo, atitikimo galimybes (p. 135–136) ar, kitaip tariant, aiškinasi, kuo *Metai* galėjo būti Daukantui atpažįstamas ir individualiai įtraukiantis tekstas (kas yra svarbu, turint minty abiejų

¹⁵ Bončkutė 2015, 222–245.

lietuvių kultūros regioninių darinių šiapus ir anapus Nemuno skirtumus, be kita ko, aptartus ir minėtame Lukšaitės straipsnyje). Bončkutės teigimu, kultūrinės skirtybės įveikiančios recepcijos sąlygas lėmė Daukanto klasikinis išsilavinimas, etninė kilmė ir – prisimenant Lukšaitės formuluotę – pasirengimas bei nuostata vertinti lietuvių žemdirbių bendruomenę, o anot Bončkutės, „propaguoti jos kultūrą“ (p. 136).

Atsižvelgiant į Daukanto bendraamžio Simono Stanevičiaus santykį su Donelaičio kūryba, galima sakyti, kad XIX a. pirmojoje pusėje iš dalies bendras Antikos „kultūrinis sluoksnius“ neutralizavo lietuvininkų ir žemaičių kultūrinės skirtybės (1829 m. taikliai išreikštas Stanevičiaus ir Donelaičio pasakėčių rinkinio *Šešios pasakos* pratarinės frazė apie Donelaitį – „nors lietuvininkas, bet prūsas“). Sunykus šios tradicijos energijai (taip pat ir estetinei) moderniojoje epochoje kur kas labiau išryškėjo Donelaičio „nepatogumas“, „kultūrinis kitoniškumas“, svarstomas Viktorijos Šeinos straipsnyje „Tarpukario Donelaitis“ (p. 159–176). Be kita ko, Šeina atkreipia dėmesį, jog kanonizuojant Donelaitį Nepriklausomybės laikotarpiu, „nebuvo teikiama reikšmės faktui, kad Donelaitis mokėsi viename intelektualinių savojo meto Europos židinių“ (p. 166) – ši aplinkybė neabejotinai buvo reikšminga XIX a. pradžios Vilniaus universiteto auklėtiniams ir jų atpažįstama. Galima būtų linkėti Bončkutei ir tikėtis, kad ji, pagrįstai nurodžiusi ir aptarusi intertekstines sąsajas tarp Donelaičio ir Daukanto kūrinių, visų pirma susijusias su lietuvių etninės kultūros interpretacija, atei tyje apsvarstys ir polinkį lietuvių kultūrą *Būde* aprašyti antikinėmis formomis bei galimas tokio sprendimo inspiracijas iš Donelaičio kūrybos. Apibendrinama savo tyrimą, autorė pateikia svarbų išvadinį teiginį apie daukantiškos *Metų* recepcijos pobūdį – poemos moralinių verčių sistemos romantinį suistorinimą: „Tai, ko Donelaitis būrus mokė kaip idealaus gyvenimo, Daukantas pritaiko istorijai: *Metuose* projektuojama tobulo gyvenimo paradigma *Būde* yra realizuojama kaip senovės lietuvių 'aukso amžius'“ (p. 157). Taigi tyrėja apčiuopia reikšmingą Donelaičio perimamumo grandį modernėjančioje lietuvių kultūroje ir atveria galimybes tos kultūros rišlumui ar rišlumo pastangoms įvertinti.

Tolesnės Donelaičio recepcijos peripetijos XX a. Lietuvoje aptariamose studijiniame Nerijos Putinaitės straipsnyje „Kristijono Donelaičio 250-ųjų metinių minėjimas 1964 m.: veiklūs inteligentai, nematomas Sniečkus ir suklastotas Donelaitis“ (p. 194–251), kuriame, kaip yra pastebėjusi pirmoji šio leidinio recenzentė, dėmesio pusiausvyra pasislenka nuo Donelaičio reikšmių į sovietmečio kultūros ir politikos veikėjų santykių tyrimą¹⁶. Donelaičio recepciją pokario dešimtmečiais yra aptaręs istorikas Vasilijus Safronovas¹⁷, tačiau autorė šio tyrimo nemini. Gausiais istoriniais (publikuotais ir archyviniais, tekstiniais ir vizualiaisiais) šaltiniais paremtoje studijoje autorė nušviečia sovietinės kultūros politikos epizodą, su detektyvine intriga narpliodama

¹⁶ Dilytė 2016, 164.

¹⁷ Safronovas 2013, 148–165; autorės tyrimas ypač persidengia su Safronovo straipsnio

skyrelyje „Donelaitis kaip viena iš lietuvių kultūros atramų [...]“ pasakytais teiginiais.

Donelaičio jubiliejiniais metais susipynusį Lietuvos visuomenės lūkesčių, lietuvių kūrybinės ir akademinės inteligentijos, vietinių ir sąjunginių politikų interesų, diplomatinėjų ėjimų, politinių ir simbolinių sprendimų mazgą. Tačiau šio įvairiais atžvilgiais turiningo panoraminio tyrimo išvada gana vienaprasmė: Donelaitis moderniojoje nacionalinėje lietuvių kultūroje neturėjo sukaupęs pakankamo simbolinio kapitalo (kitaip nei, pavyzdžiui, Maironis, p. 226), tad buvo parankus sovietinei apropiacijai ir jubiliejiniais metais bendromis valdžios ir inteligentijos pastangomis buvo suformuotas kaip tarybiškai priimtinas lietuviškas herojus (p. 249). Jei taip, tai kyla (naivus) klausimas: kam tiek reikėjo vargti, žaisti diplomatinis žaidimus, šokti autorės taip raiškiai aprašytus „teterinų šokius“ lietuvių tarybiniais politikams su inteligentija Lietuvos visuomenės akivaizdoje, vietiniams funkcionieriams su prievaidais iš Maskvos, Lietuvos tarybinėms institucijoms su Kaliningrado valdžia ir t. t.? Regis, Putinaitės darbe pasitelkta medžiaga leistų palikti reikšmių rezervą, tačiau jis netelpa į autorės pasirinktą kritinę paradigmą. Kavolis minėtame straipsnyje yra perspėjęs, jog rašant apie kultūros centrus, neretai „į ‘barbariškumą kiekvieno kultūros laimėjimo pagrinduose’ nekreipiama pakankamai dėmesio“¹⁸. Putinaitės kritinė nuostata pasižymi priešingu polinkiu: nusiteikimu lietuvių kultūros centruose (tokiuose kaip Jonas Basanavičius, Justinas Marcinkevičius ar sovietmečio Donelaitis) išžvelgti visų pirma barbarybę ir praktiškai jokių kultūrinių laimėjimų. Žinoma, tai autorės vertybinis apsisprendimas, tačiau jo ribojantis poveikis kultūros – visuomet daugiareikšmės – analizei ypač akivaizdus literatūrinių tekstų komentaruose, kai tekstai skaitomi selektyviai, ištraukiant iš visumos reikiamus elementus, juos savaip pergrupuojant, per menkai atsižvelgus į tekstų struktūrą, ar (ko galbūt ir per daug tikėtis) neįvertinus intertekstų vaidmens (plg. Marcinkevičiaus poemos *Donelaitis* komentarą, p. 240–243).

Kitas Donelaičio recepcijos temos blokas, skirtas poemos *Metai* vertimo problematikai, svarstomas keturiuose rinkinio straipsniuose: Adriano Cerri „Grybų pavadinimai Kristijono Donelaičio *Metuose*“ (p. 343–359), Carmen Caro Dugo „Kristijono Donelaičio *Metų* vertimai į ispanų ir anglų kalbas: vaizdingumo perteikimas, stiliaus išlaikymas“ (p. 360–376), Almos Lapinskienės „Kristijono Donelaičio *Metų* vertimai į rusų ir baltarusių kalbas“ (p. 377–389), Rūtos Eidukevičienės „Kūrybinis tandemas: Hermanno Buddensiego ir Eduardo Astramsko bendradarbiavimas verčiant Kristijono Donelaičio *Metus* į vokiečių kalbą“ (p. 390–410). Pirmieji du yra vertingi kaip šiuolaikinių, 2014 m. publikuotų poemos vertimų į italų (*Le Stagioni*) ir ispanų (*Las estaciones del año*) kalbas dirbtuvę atskleidžiantys tyrimai, atlikti pačių vertėjų, ir kartu su likusiais teikia medžiagos lietuvių literatūros vertimo istorijai. Eidukevičienės straipsnis išsiskiria dėmesiu istorijoje mažiausiai pastebimam – vertėjo talkininko, atliekančio filologinį vertimą, – vaidmeniui. Straipsniai atveria galimybę

¹⁸ Kavolis 1995, 23.

svarstyti mažosios literatūros autoriaus kelią į tarptautinės literatūrinės komunikacijos lauką, įvairiopus jo „pasaulinimo“ (*worlding*) iniciatyvas, beje, Donelaičio atveju suintensyvėjusias 1964 m. jubiliejaus metais (tuo metu publikuoti atnaujinti ar nauji poemos vertimai į rusų, baltarusių ir vokiečių kalbas aptariami Lapinskienės ir Eidukevičienės straipsniuose). Matyti, kaip lietuvių literatūros istorijoje šis bendras moderniosios literatūros proceso etapas – išėjimo į tarptautinę literatūrinę komunikaciją poreikis – susiformavo nepalankiomis aplinkybėmis kaip tik XX a. II pusėje Lietuvoje ir išėivijoje.

Pora rinkinio straipsnių yra *sui generis* temos ir (ar) metodo požiūriu ir neįsijungdami į kurią nors leidinio probleminę liniją papildo bendrą vaizdą atskiramis detalėmis. Vienas jų – Jolantos Gelumbeckaitės straipsnis „Kristijono Donelaičio *Metų* leksinė ir gramatinė anotacija“ (p. 305–325): čia pristatomas senosios lietuvių kalbos tekstynas SLIEKKAS, į kurią įtraukti Donelaičio *Metai*, aptariamoms tekstyno teikiamoms galimybės išskaityti, tiksliau interpretuoti rankraščių (nurodomas pavyzdys – „Vasaros darbų“ 234 eilutė, ligšioliniuose poemos leidimuose spausdinama su įsivėlusia klaida: „Štai tavo rūpesčiu tuojaus išbusdavo kožnas“ vietoje „Štai tavo rūpesčių tuojaus išbusdavo kožnas“, p. 322–323). Smulkmena, kuri reikšmingai keičia gerojo amtsroto paveikslą *Metuose*: jo gerumą rodo ne tai, kad jis, prasidėjęs derliaus nuėmimo darbams, pasirūpindavo baudžiauninkus iš miegų išbudinti ir deramai prie darbo paskatinti (galios kompetencija), o tai, kad darbymetyje paties amtsroto rūpesčiai „išbusdavo“ ir neduodavo jam miegoti, versdami net ir per sapną būrų „bėdų paminti“ (atsakomybės kompetencija). Labai aktuali pataisa, skatinanti dar kartą įvertinti demokratizmo reikšmes Donelaičio tekstuose.

Kęstučio Nastopkos tyrimas „Kristijono Donelaičio įrašų krikšto metrikų knygoje sakininė struktūra“ (p. 100–109) pateikia Donelaičio pastabų minėtuose šaltiniuose analizę semiotiniu metodu. Kadangi įrašai nėra sudėtingai užkoduoti ir reikalauja veikiau istorinio konteksto pažinimo nei kalbos atkodavimo kompetencijų, tyrimas kelia šiokių tokių objekto ir metodo neatitikimo įspūdį, kai sudėtingu keliu prieinama prie gana paprastos išvados (Donelaičio įrašų naratyvinio pasakojimo vertės objektas – „Tolminkiemio parapijos pažinimas“, p. 108). Vis dėlto straipsnis suaktualina paraštinį Donelaičio tekstą ir pajvairina leidinio panoramą, kurioje tyrėjų dėmesys daugiausia krypsta būtent į *Metus*.

Rinkinyje sudėtas pluoštas straipsnių, dėl kurių publikavimo sudarytojas ir recenzentai galėjo dar pasvarstyti. Dariaus Petkūno tekstas „Lietuvos Liuteronų Bažnyčios inicijuotos diskusijos dėl Kristijono Donelaičio portreto 1964 m. spaudoje“ (p. 177–193), regis, galėjo papuošti kultūrinės spaudos puslapius. Vertintinos užsienio tyrėjų Axelio Ernsto Walterio (p. 47–68), Jekaterinos Zykovos (p. 69–80) pastangos gilintis į lietuvių literatūros istoriją, tačiau, kaip jau yra minėjusi ir Dilytė¹⁹, šių

¹⁹ Dilytė 2016, 162–163.

straipsnių turiningumą mažina per menka atožvalga į ankstesnius lituanistinius tyrimus, kurių kontekste (ir šiame rinkinyje) minėti straipsniai atrodo pertekliniai. Walterio tekste yra fakto klaidų (aptariant Baranauską), kurias, jei jau apsispręsta šį tekstą skelbti, turėjo autoriui nurodyti leidinio sudarytojas arba recenzentai. Rimos Palijanskaitės straipsnis (p. 461–489) dėl šaltinių atrankos ir jų interpretacijos principų (ar veikiau tų principų miglotumo ir akivaizdaus įnoringumo) balansuoja ant mėgėjiško tyrimo ribos, nors intencija – parodyti, kad Donelaitis buvo neortodoksinis ir nedogmatiškas kunigas, – yra sveikintina. Kažin, ar verta buvo į leidinį traukti Vladimiro Gilmanovo straipsnį „Kristijonas Donelaitis ir priešnuodis prieš apokalipsę: apie išgyvenimo hermeneutiką ‘nedorybės paslapties’ (2 Tes 2, 7) epochoje“ (p. 506–524), jei kiek trumpesnis (ir, tiesą sakant, skaidresnės argumentacijos – gal todėl, kad verstas iš vokiečių kalbos) jo variantas jau buvo prieš trejetą metų publikuotas Lietuvoje²⁰.

Taigi leidinyje yra ir naujų atradimų, ir atšviežinamų Donelaičio reikšmių. Tačiau leidinio visuma, tenka pripažinti, turi ir tokių bruožų, dėl kurių „darydama tik gera blogo linki“: skleisdama donelaitianos naujienas jas maskuoja. Nesiimsiu spręsti, kiek tokius rinkinio bruožus, kaip atrankos ir savidisciplinos trūkumas įvairiuose lygmenyse, kompozicija, nepadedanti susigaudyti tarp skelbiamų tyrimų, lemia jubiliejinė perprodukcijos inercija. O kiek – pasinaudojant Šidlausko iškelta viena donelaitišku reikšmių sandūra (p. 24) – užsižaidus pagal postmodernų principą *anything goes* pražaidytas profesinis „viežlybumas“.

Literatūra:

- BONČKUTĖ, ROMA, 2015: „Kristijono Donelaičio įtaka Simono Daukanto kalbai“, *Knygotyra* 64, 222–245.
- DILYTĖ, DALIA, 2016: „Skaitant Kristijonui Donelaičiui skirtą straipsnių rinkinį“, *Senoji Lietuvos literatūra* 41, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 161–166.
- GILMANOV, WLADIMIR, 2013: „Genius loci ir ‘išgyvenimo pamokos’ (Donelaičio fenomenas moderniojo katastrofizmo laikais)“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 26. *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sudarytoja Silva Pocyte, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 166–174.
- GINEITIS, LEONAS, 1998: *Kristijono Donelaičio aplinka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- GIRDENIS, ALEKSAS, 1993: „‘Metų’ hegzametas“, *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, sudarė Leonas Gineitis ir Algis Samulionis, Vilnius: Vaga, 60–96.
- KAVOLIS, VYTAUTAS, 1995: „Centrai ir apytakos kultūros dirbtuvėse“, *Metmenys* 68, 22–37.
- RAZAUSKAS, DAINIUS, 2016: *Mitiniai vaizdiniai Donelaičio „Metuose“: Pastabos paraštėse*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

20 Gilmanov 2013, 166–174.

- SAFRONOVAS, VASILIJUS, 2013: „Tarp konflikto ir suartėjimo: Donelaičio simbolio aktualizavimas XIX a. pabaigoje–XX a. pabaigoje Prūsijos Lietuvoje ir Klaipėdos krašte“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 26. *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sudarytoja Silva Pocyte, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 148–165.
- SATKAUSKYTĖ, DALIA, 2008: *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- SIDABRAITĖ, ŽAVINTA, 2014: „XVIII a. Prūsų Lietuvos giesmynų tradicija ir Kristijono Donelaičio kūryba“, *Kristijono Donelaičio laikų liuteronų giesmių antologija*, sudarė Guido Michelini ir Darius Petkūnas, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 19–45.

BRIGITA SPEIČYTĖ

Gauta 2018 m. birželio 14 d.

Lietuvių literatūros katedra

Literatūros ir kultūros tyrimų institutas

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 3

LT-01513 Vilnius, Lietuva

el. p.: brigita.speicyte@flf.vu.lt

Naujosios literatūros skyrius

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6

LT-10308 Vilnius, Lietuva